Синегуб С. В.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської і німецької філології та перекладу
Київського національного лінгвістичного університету

СТРУКТУНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИЧНИХ І ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ СИНОНІМІЧНИХ ЗАСОБІВ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. В процесі розвитку суспільства, процесів глобалізації словниковий склад мови постійно збагачується та розширюється. Такому енергійному збагаченню сприяють мовні процеси деривації, номінації, запозичення, полісемантичного розвитку тощо. Німецька та українська мови за довгу історію свого розвитку виробили розвинену синоніміку, що задовольняє найрізноманітніші потреби мовної спільноти у номінації понять. У зв'язку з цим у статті зроблено спробу проаналізувати та охарактеризувати особливості феномену синонімії лексичних та лексико-граматичних мовних засобів з точки зору їх потенційного впливу на вибір стратегії та прийомів перекладу. Проведений у рамках статті аналіз доводить, що актуальним є розгляд перекладознавчої спрямованості лінгвістичних досліджень у галузі синоніміки з метою поглибленого вивчення синонімічних явищ, їх функцій в умовах міжмовної комунікації та потенційного впливу на вибір прийомів відтворення лексичних і лексико-граматичних синонімічних засобів. З метою найбільш детального аналізу синонімії лексичних та лексико-граматичних засобів емпіричним матеріалом було обрано текст художньої літератури, а саме роману П. Зюскінда «Парфуми» у перекладі українською мовою І.С. Фрідріха.

Форма реалізації семантики синонімів представлена синонімічним рядом та комплексним лексико-семантичним полем. Процес відтворення синонімічних засобів ЛСП «запах» розглядається як тріада, яка складається з методів, прийомів та засобів перекладу. На основі проведеного в статті аналізу можна стверджувати, що лексичні і лексико-граматичні засоби, які на основі синонімії структурують ЛСП «запах», суттєво впливають на процес їх якісного відтворення, а одиницями відтворення досліджуваного ЛСП виступають іменник, прикметник, дієслово, словосполучення і фразеологізми.

Ключові слова: синонімія, лексичні засоби, лексико-граматичні засоби, лексико-семантичне поле, синонімічний ряд, передперекладацький аналіз, перекладацькі трансформації, мовні засоби.

Постановка проблеми. Розвинена синонімія сучасної української і німецької мови є одним з переконливих доказів великого словникового потенціалу цих мов. Незважаючи на те, що синонімія за своєю природою – явище глибоко національне, тісно пов'язане з культурою етносу та його історичним корінням, універсальною рисою цього феномену є можливість утворення нових лексичних одиниць (ЛО) на основі існуючого словникового матеріалу як результат поповнення словникового запасу, в тому числі лексикою територіальних чи професіональ-

них діалектів, жаргонів або шляхом запозичення іншомовних слів. Проте явище синонімії не обмежується лише розвитком та збагаченням словникового складу мови, оскільки повною мірою торкається й граматичної системи мови, що значно розширює арсенал мовних засобів виразності. Таким чином, синонімічні засоби (СЗ) мови продовжують відігравати в системі мови провідну роль, оскільки основною функцією мови була і залишається комунікативна – функція передачі інформації від мовця реципієнту.

У зв'язку з цим актуальним є розгляд перекладознавчої спрямованості лінгвістичних досліджень у галузі синоніміки з метою поглибленого вивчення синонімічних явищ з точки зору їх функцій в умовах міжмовної комунікації та завдань визначення їх потенційного впливу на визначення прийомів відтворення лексичних і лексико-граматичних синонімічних засобів. Найбільш детально такий аналіз може бути проведено, на наш погляд, на матеріалі художньої літератури. В рамках нашої статті ми обмежились розглядом зазначених ЛО в романі П. Зюскінда «Парфуми» у перекладі українською мовою, здійсненому І.С. Фрідріхом. Вибір саме такого матеріалу не є випадковим, оскільки роман П. Зюскінда «Парфуми» містить величезний масив досліджуваних номінативних одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне дослідження явища синонімії в лінгвістиці має, безперечно, давню історію, починаючи від робіт стародавніх греків, семантичної схожості слів-синонімів у працях римських учених, наприклад Квінтіліана, XVIII ст. вагомим доробком у визначенні природи синоніма французьких вчених XVIII ст. (див., наприклад, роботи Жірара (1718 р.); Абата Рубо) та німецьких учених Аделунга і Ебергардта, англійських – Джонсона. Значення синонімії як лінгвістичної універсалії, що відображає в мові властивості об'єктивного світу, зазначали А.М. Земський, С.Е. Гачків, А.І. Ефімов, А.Н. Гвоздев, Л.А. Булаховський та інші [2]. Одна із перших дефініцій синонімії – «синоніми – слова різнозвучні, близькі, але не тотожні за своїм значенням» – склалася в кінці XVIII ст. і залишається актуальною до сьогодні. Інше визначення, якого дотримуються Р.А. Будагов, Н.М. Шанський, Е.М. Галкина-Федорук, таке: «Синоніми – слова, що позначають одне і те ж явище об'єктивної дійсності, але що розрізняються відтінками значення, стилістичною приналежністю тощо [2]. Отже, синоніми – це слова, які мають різну звукову оболонку, але однакове або дуже близьке значення. Наприклад: *tanzen* – *schwofen*, *laufen* – *rennen*, *скрізь* – *усюди*, *дванадцять* – *дюжина*, *сміливий* – *хоробрий*, *безкрайній* – *безмежний*, *біля* – *поряд* тощо.

Метою статті є вивчення впливу синонімічних засобів (СЗ) на вибір способів їх відтворення, в процесі якого актуальним виявляється й поняття «синонімічний ряд», який виступає як певна кількість споріднених синонімів, зокрема однокореневих слів. Реалізація семантики синонімів, організованих у синонімічний ряд або більш складну структуру – лексико-семантичне поле (ЛСП), в процесі їх функціонування в контексті стала предметом дослідження багатьох науковців, які розглядали цей феномен як контекстуальну синонімію [4, с. 144]. Однак вивчення продуктивності організації СЗ в ЛСП з метою визначення їх впливу на процес перекладу стає метою дослідження вперше.

Виклад основного матеріалу. Проведена типологічна характеристика класифікацій синонімів в українській та німецькій мовах показує, що, незважаючи на різницю у використаній термінології на позначення видів синонімів, у порівнюваних мовах існують схожі групи синонімічних засобів, а саме: 1) абсолютні, або повні – неповні (останніх у мові переважна більшість); 2) семантичні – стилістичні – семантико-стилістичні; 3) загальномовні – контекстуальні.

Процес утворення синонімічних рядів [4] на основі однакової номінативної функції ЛО ілюструє системний характер мовних засобів, але й водночас виступає алгоритмом подальшого розвитку мовних одиниць певної семантики, що закріплюють ментальний досвід народу, зокрема *фразеологічної синонімії* мови. Тому в процесі вивчення синонімії лексичних та лексико-граматичних засобів у перекладацькому аспекті принципового значення набуває аналіз дефініцій *фразеологічного синоніма, типів фразеологічних синонімів*, а також характерних особливостей, що відрізняють *фразеологічну синонімію від лексичної*. Відомо, що фразеологічна синонімія властива усім видам експресивної фразеології [4; 3].

Порівняно нещодавно розглядається в українській та німецькій лінгвістиці й питання про синоніміку фразеології, що свідчить про розвиток не лише лексичних але й лексико-граматичних засобів синонімії.

У процесі аналізу СЗ на матеріалі німецькомовних художніх творів встановлено, що: 1) для німецькомовних художніх творів характерними є випадки контекстуальної синонімії *простого іменника, іменника-derivata і складного іменника-інновації*, комунікативного еквівалента, який заповнює існуючу комунікативну лауну (узуальна незакріпленість таких складних слів нерідко сигналізує про спосіб написання – через дефіс); 2) контекстуальна синонімія іменників може виникати внаслідок *синонімізації* в контексті: а) номінативних одиниць зі спільними узуально закріпленими семою чи семами; б) номінативної одиниці з узуально закріпленою семантикою і лексичних інновацій; в) номінативної одиниці з мовною семантикою і номінативних одиниць з переосмисленою семантикою; 3) семантичний зв'язок між контекстуальними синонімами встановлюється завдяки суміжності, функціональній подібності, *синтагматичним та парадигматичним зв'язкам СЗ*; 4) елементарною реалізацією контекстуальних синонімів-іменників у мовленні є пара контекстуальних синонімів у формі *контекстуального синонімічного ряду*; і 5) ядерний контекстуальний синонім *контекстуального синонімічного ряду* представлений іменником з закріпленим значенням, який ідентифікує актуальний зміст решти контекстуальних синонімів (показник слововживань *простого іменника, іменника-derivata і склад-*

ного іменника-інновації). Наприклад: *Das stählerne Ungeheuer* (сталеве чудовисько), *das Kriegshaus* (військовий будинок), *der Panzer* (танк), *wächst herauf aus der Malchusstraße*.

Не останню роль у оформленні тексту-оригіналу, а відповідно і вибору засобів відтворення змісту, відіграють способи структурно-семантичної організації синонімічних мовних засобів. З огляду на це ефективним представляється розгляд перекладацького аспекту синонімічних мовних засобів на основі *теорії семантичного поля*, яке виступає більш складною і уніфікованою системою їх організації, ніж синонімічний ряд, у вигляді *комплексного ЛСП* (ЛСП «запах»). Такий підхід дозволяє більш детально описувати її функціонально-прагматичні особливості з метою подальшого визначення способів перекладу (див. наприклад, Л. Вейсгербер, Ф. П. Філін і С.Д. Канцельсон Й. Трір, А.А. Уфімцева [3, с.1089]).

Слід підкреслити, що комплексне ЛСП «запах» в романі «Парфуми» – це сукупність ЛО різних частин мови, в якому переважає мовне кодування «запах чого-небудь» (144 ЛО); менш частотною є змістовна формула «пахнути, смердіти чимось» (13 ЛО). Функцію якісної характеристики запаху, з огляду на своє категоріальне значення, виконують прикметники і дієприкметники (123 лексеми в ТО). Мовне кодування семи «запах» передбачає підкатегорії хорошого / поганого, приємного / неприємного запаху. Для їх мовної репрезентації в романі слугують прикметники і дієприкметники, синонімічність яких зумовлена синтагматичним зв'язком з ядерними для ЛСП «запах» лексемами *der Geruch і der Duft*.

Ядерні одиниці ЛСП «запах» – іменник *der Geruch* і дієслово *riechen* представлені в структурі ЛСП 14,2% і 13,8% слововживань, що свідчить про їх максимальну частотність серед ЛО досліджуваного ЛСП і водночас надає перекладачеві додаткову інформацію щодо їх інформативної значущості в художньому творі та обсяг семантичного потенціалу під час відтворення.

Процес відтворення синонімічних засобів ЛСП «запах» у рамках цієї роботи пропонується розглядати як *тріаду*, що складається з а) *прийомів перекладу* (передперекладацький аналіз); б) *способів перекладу* (перекладацькі трансформації); та в) *засобів перекладу* (мовні засоби, тут – іменник, прикметник, дієслово, словосполучення і фразеологізми). Перспективним є вивчення окремих перекладацьких *прийомів*, зокрема процедури *доперекладацького аналізу* вихідного тексту (ДПАТ). Метою процедури ДПАТ текстів художнього дискурсу є максимальне покращення якості кінцевого продукту, тому його алгоритм передбачає детальний аналіз *мовно-стилістичних, прагматичних та суто перекладацьких характеристик* ТО (необхідних для відтворення ТО перекладацьких трансформацій). Отже, перекладачеві під час обробки вихідного тексту необхідно *встановити перелік потенційних перекладацьких трансформацій*, які доречно вжити під час його перекладу. Такий перелік покладено в основу трансформаційної моделі перекладу [1, с. 240], і він є достатньо стандартизованим, незважаючи на наявність варіативності у термінології та класифікацій видів перекладацьких трансформацій. Проявом уніфікації перекладацьких прийомів можна вважати той факт, що найбільш частотними під час перекладу ТО будь-якої жанрово-стилістичної приналежності виступають *лексичні, граматичні та лексико-граматичні трансформації*.

З огляду на функціонально-прагматичну специфіку матеріалу роману П. Зюскінда «Парфуми» і спираючись на класи-

фікацію Л.С. Бархударова, слід зазначити, що релевантними для відтворення синонімії лексичних і лексико-граматичних засобів є: 1) серед лексичних трансформацій – конкретизація, генералізація, логічний розвиток поняття; 2) серед граматичних – субституція (морфологічна і синтаксична); 3) серед лексико-граматичних – додавання, транспозиція, антонімічний переклад. Значно меншою мірою представлені калькування й антонімічний переклад, а транскрипція і транслітерація присутні в досліджуваному романі винятково під час номінації хімічних речовин, географічних понять та власних імен. Найбільш частотним для відтворення синонімії лексичних засобів ЛСП «запах» виявляється конкретизація.

Спосіб генералізації значення, який виступає ефективним інструментом подолання системних розбіжностей МО та МП, широко представлений в україномовній версії роману «Парфуми», наприклад: *Andrerseits hatte die gängige Sprache schon bald nicht mehr ausgereicht, all jene Dinge zu bezeichnen, die er als olfaktorische Begriffe in sich versammelt hatte.* – 3 іншого боку, йому вже майже не вистачало буденної мови, щоб називати всі ті предмети, які він нагромаджував у собі як нюхові поняття. <...> [6; S. 31]

Найбільш різноманітними є способи перекладу, використані автором україномовної версії роману Патріка Зюскінда «Das Parfüm» І.С. Фрідріх [5] під час відтворення фразеологічних одиниць відповідної семантики. На матеріалі досліджуваного роману тут, крім конкретизації, було зафіксоване використання генералізації, логічного розвитку поняття, лексико-семантичної [2] субституції та компенсації, застосування яких видається найбільш ефективним у процесі відтворення фразеологізмів. Порівняймо, наприклад, речення «...Tausende und Abertausende von Gerüchen bildeten einen unsichtbaren Brei, der die Schluchten der Gassen anfüllte – ...Тисячі запахів утворювали невидиму кашу, яка наповнювала щілини провулків». Німецький фразеологізм «Tausende und Abertausende» відтворюється значною мірою генералізованим «тисячі». При цьому здебільшого в ТП зберігається використана автором ТО персоніфікація, наприклад: *...daß Rauch, dass ein von hundert Einzeldüften schillerndes, minuten-, ja sekundenweis sich wandelndes und zu neuer Einheit mischendes Geruchsgebilde wie der Rauch des Feuers nur eben jenen einen Namen „Rauch“ besaß.... dass Erde, ...die von Schritt zu Schritt und von Atemzug zu Atemzug von anderem Geruch erfüllt* [6; S. 49]

Ефективним способом перекладу СЗ ЛСП «запах» є логічний розвиток поняття. Лексико-семантична субституція використана під час перекладу речення: *“Madame Gaillard, obwohl noch keine dreißig Jahre alt, hatte das Leben schon hinter sich – Мадам Гайяр, хоч не мала ще тридцяти, поставила на своєму житті хрест»*, де надзвичайно вдалим виявився український субститут «поставити хрест на своєму житті», який на конотативному рівні повністю тотожний німецькому фразеологізму. Прикладами реалізації стилістичної компенсації в романі «Парфуми» є: *«Auch das Dienstmädchen machte keine Anstalten zu kommen – Служниця теж не збиралася виходити»*. В цьому випадку перекладач замінив німецький фразеологізований вислів на нейтральну українську лексему. Ефективними в цьому відношенні в процесі перекладу роману «Парфуми» виявились і граматичні та лексико-граматичні перекладацькі трансформації. Аналіз ілюстративного матеріалу показав, що кількість граматичних трансформацій під час відтворення СЗ

є значною, що об’єктивно зумовлено розбіжностями системно-структурної будови німецької і української мов. На основі досліджуваного роману виділені такі види граматичних трансформацій (субституцій (замін)): а) заміна частини мови; б) заміна форми слова; в) синтаксична заміна; г) заміна членів речення. Серед граматичних трансформацій у тексті перекладу слід назвати насамперед **заміну частини мови**, наприклад: *Am ehesten war seine Begabung vielleicht der eines musikalischen Wunderkindes vergleichbar, ... – mit dem Unterschied freilich, dass das Alphabet der Gerüche ungleich größer und differenzierter war als das der Tone, ... S-33 – Його хист можна було б порівняти хіба що із хистом музиканта-вундеркінда, ... – звичайно, з тією відмінністю, що абетка запахів була незрівнянно більша й різнобарвніша, ніж звукова, ... (граматична заміна – частини мови звукова).* Розповсюдженим видом граматичної трансформації в перекладі роману є заміна форми слова, наприклад: 1. *Es war die Seele des Parfums – soweit man bei einem Parfum dieses eiskalten Geschäftemachers Pelissier von Seele reden konnte, s. 74. Це була душа парфумів – якщо взагалі можна говорити про душу в парфумів... (des Parfums – парфумів).* Проявом системних формально-структурних розбіжностей є і застосовані автором перекладу **синтаксичні заміни**, наприклад: *Zehntausend, hunderttausend spezifische Eigengerüche hatte er gesammelt und hielt sie zu seiner Verfügung, so deutlich, so beliebig, dass er sich nicht nur ihrer erinnerte, wenn er sie wieder roch, sondern dass er sie tatsächlich roch, wenn er sich ihrer wieder erinnerte; Десять, сто тисяч своєрідних окремих запахів назбирав і зберігав він і міг згадати їх не тільки тоді, коли відчував знову, – згадуючи ту чи іншу річ, він по-справжньому відчував її запах (синтаксична заміна – згадуючи).*

Використання автором української версії роману «Парфуми» лексико-граматичних трансформацій зумовлено не лише розбіжностями між МО і МП, а й стилістичними причинами – прагненням максимального збереження змісту роману і забезпечення його естетичної функції. Серед найбільш частотних у тексті перекладу слід назвати додавання, транспозицію, виключення. Під час аналізу технології відтворення змісту роману «Парфуми» українською мовою уваги заслуговують і засоби перекладу (мовні засоби, тут – іменник, прикметник, дієслово, словосполучення і фразеологізми). Виділені в структурі ЛСП «запах» відмінникові словосполучення відтворюються автором таким чином: 1. ЛО «запах + von + іменник» зазвичай така конструкція перекладається за допомогою конструкції «іменник (Н) + іменник (Род.)»; 2. ЛО «запах + артикль + Genetivattribut» – частіше за все така конструкція перекладається за допомогою конструкції «іменник (Н) + іменник (Род.)»; 3. ЛО «пахнути + nach + Dativ» – найчастіше така конструкція перекладається дієсловом «пахнути / смердіти» з іменниками в орудному відмінку; 4. ЛО «прикметник / дієприкметник + запах» – зазвичай така конструкція перекладається прикметниками або дієприкметниками; 5. ЛО «дієслово / словосполучення + ЛО «сприйняття запаху» – частіше за все дієслова цієї конструкції є синонімами до означуваного слова категорії «сприйняття запаху».

Статистичний аналіз використання автором зазначених трансформацій показує наступну частотність їхнього застосування у відсотковому відношенні на 100 текстових фрагментів: конкретизація – 22,5%; генералізація – 21,3%; стилістична компенсація – 14%; логічний розвиток поняття – 6%; субституція

(морфологічна і синтаксична) – 18,7%; лексико-граматичні трансформації – (додавання, транспозиція) – 17,5%.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна стверджувати, що лексичні і лексико-граматичні засоби ЛСП «запах» завдяки своїй структурно-семантичній специфіці суттєво впливають на процес відтворення. З огляду на обрану для аналізу трансформаційну модель Л.С. Бархударова було встановлено, що одиницями досліджуваного ЛСП виступають іменник, прикметник, дієслово, словосполучення і фразеологізми. Процес відтворення синонімічних засобів ЛСП «запах» в рамках цієї роботи було розглянуто як *тріаду*, що складається з а) *приймів перекладу* (передперекладацький аналіз); б) *способів перекладу* (перекладацькі трансформації); та в) *засобів перекладу* (мовні засоби, тут – іменник, прикметник, дієслово, словосполучення і фразеологізми). Релевантними для відтворення синонімії лексичних і лексико-граматичних засобів роману П. Зюскінда «Парфуми» є: 1) серед лексичних трансформацій – конкретизація, генералізація, логічний розвиток поняття; 2) серед граматичних – субституція (морфологічна і синтаксична); 3) серед лексико-граматичних – додавання, транспозиція, антонімічний переклад. Регулярними в рамках трансформаційної моделі перекладу виступають випадки використання автором української версії роману паралельного застосування двох (і більше) видів трансформацій в одному реченні. Виділені в структурі ЛСП «запах» відмінникові словосполучення відтворюються автором за допомогою конструкцій «іменник (Н) + іменник (Род.)»; «іменник (Н) + іменник (Род.)»; синонімічної конструкції з дієсловом – «пахнути/смердіти» з іменниками в орудному відмінку; прикметниками або дієприкметниками та дієсловами-синонімами до означуваного слова категорії «сприйняття запаху».

Література:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). Москва : «Международ. Отношения», 1975. 240 с.
2. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение : учебное пособие. Москва : ЭТС, 2001. 424 с.
3. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу : навчальний посібник. Київ : Юніверс, 2002. 280 с.
4. Фесенко Т.А. Концептуальные основы перевода : учеб. пособие. Тамбов : Изд-во Тамбовского ун.-та, 2001. 124 с.
5. Патрік Зюскінд. Парфуми. Роман. *Vseceim*. 1993. № 11–12. Переклад з німецької С. Фрідріх.
6. P. Süskind. Das Parfum .Die Geschichte eines Mörders. www.read//free.ru/zyuskind_patrik

Sinehub S. Structural-semantic features of vocabulary and vocabulary synonymic means: translations aspect

Summary. In the course of society's development, the processes of globalization, the vocabulary of language is constantly enriched and expanded. Such energetic enrichment is facilitated by language processes of derivation, nomination, borrowing, polysemantic development, and the like. In the long history of their development, German and Ukrainian have developed synonyms that satisfy the diverse needs of the language community in the nomination of concepts. In this connection, the article attempts to analyze and characterize the peculiarities of the phenomenon of synonymy of lexical and lexical grammatical means in terms of their potential influence on the choice of strategy and methods of translation. The analysis conducted within the article proves that the translation of linguistic studies in the field of synonymy with the purpose of in-depth study of synonymous phenomena, their function in the conditions of interlingual communication and potential influence on the choice of methods of reproduction of lexical and lexical grammatical means is relevant.

For the purpose of the most detailed analysis of the synonymy of lexical and lexical-grammatical means, the text of fiction, namely, the novel by P. Süskind "Perfumery" translated into Ukrainian by I.S. Friedrich, was selected by empirical material. The form of implementation of the semantics of synonyms is represented by a synonymous series and a complex lexical-semantic field. The process of reproducing synonymous means of LSP "smell" is considered as a triad, which consists of methods, techniques and means of translation. Based on the analysis conducted in the article, it can be argued that lexical and lexical and grammatical means, which on the basis of synonymy structure the LSP "smell", significantly influence the process of their qualitative reproduction, and the units of reproduction of the studied LSP are the noun, adjective, verb and phrase.

Key words: synonymy, lexical means, lexical-grammatical means, lexical-semantic field, synonymic series, pre-translation analysis, translation transformations, linguistic means.